

ГОДИШНИК НА СТУДЕНТИТЕ ПО СОЦИОЛОГИЯ
АСОЦИАЦИЯ НА СТУДЕНТИТЕ ПО СОЦИОЛОГИЯ В СУ
КАТЕДРА СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
СУ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
Том 3, 2006-2007

ОТНОШЕНИЕТО ИНДИВИД – ДЪРЖАВА В КОНТЕКСТА НА ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ

КАТЯ ГОГОВА

Курсова работа по дисциплината "Историческа социология на личността"

Ръководител: доц. д-р Лиляна Деянова

Настоящата курсова работа е провокирана от смъртта на деца в резултат на домашно насилие през последните няколко седмици. Без съмнение случилото се е ужасно от всяка възможна човешка гледна точка, но проблемът, който ме интересува и който ще се опитам да разнищя, е широко лансираната от националните медии теза, че държавата не си е свършила работата, че държавата е тази, която трябва да поеме отговорност за ужасните и жестоки събития и че отново се е проявила като мащеха за своите деца!

Медиите не са единствените, ползващи такава реторика. В блогосферата и по форумите дискусиите се съсредоточават не върху самите убийства и причините за домашно насилие, а върху безотговорността на държавата, допуснала това да се случи. Ще цитирам мнение от един от блоговете, което общо взето отразява цялостното настроение в интернет-пространството¹:

“Започвам тотално да се отчайвам от българите като хора и от държавата като такава. Това е страна на абсурдите, в която живеят най-абсурдните хора на света! Тук родителите пребиват почти до смърт децата си, и това не прави впечатление. Тук педофили викат в рейсовете колко много харесват малките момиченца и момченца, защото "жените са кучки". Тук изроди продават телата на малолетни момчета и момичета по интернет на промоция! Тук няма институция, която реално да защитава децата от насилието във всичките му форми. Тук децата от домовете за отглеждане и възпитаване на лица, лишени от родителски грижи нощем проституират на Лъвов мост и Централна гара! Тук само се пишат напълно безсмислени стратегии, национални програми и още куп дивотии, вместо да започне реално да се работи! Тук и на хората не им пука за това!” (breathe.blog.bg)

Проблемът, който ме занимава, е отношенията индивид/семејство – държава (в рамките на тези събития); до каква степен държавата може и трябва да се намесва в

¹ Не смея да твърдя, че тези изказвания имат силата на обществено мнение, въпреки че мненията, формирани в web-пространството, отговарят на три от четирите характеристики, които К.Майлс, цитиран от Хабермас в “Към понятието за общественото мнение”, посочва като формиращи общественото мнение при противопоставяне на публиката срещу масата, а именно “1) виртуално колкото хора изразяват мнение, толкова го и възприемат; 2) публичните комуникации са организирани така, че съществува шанс да се отвърне веднага и по един ефективен начин на всяко мнение, изразено сред публика; 4) институциите на властта не проникват в публиката, която по този начин остава повече или по-малко автономна в действията си”. При все това тези мнения отразяват приблизителните обществени настроения, затвърждавани и от медийната реторика.

личния живот на индивида, т.е. кое е публично и кое - частно; кой носи отговорността за извършените жестокости. Казусът без съмнение е много по-дълбок и засяга много и различни аспекти – социално и икономическо положение на семействата на тези деца, културните аспекти на проблема – дали явлението е само сред малцинствата, отношенията деца-родители и съзнанието, че наличието на “детство” (според изследванията на Ф. Ариес) предполага и наличието на “родителство”.

Причината да се насоча към отношенията индивид-държава, е опасността, която привличам в създалата се ситуация – опасност, описана в “Обикновени хора” от Цветан Тодоров (макар, разбира се, условията да са съвършено различни). Тази опасност според мен е в очакването на обществото отговорността да се поеме от държавата – прехвърлянето на личната отговорност върху държавата. Само че докато в ситуацията на Цв. Тодоров държавата си присвоява всички крайни цели и свежда хората само до инструменти, тук индивидите сами се инструментализират, сочейски държавата за тази, която трябва да удържа морала, без отделните хора да имат рефлексия за действията си в друга светлина освен икономическа печалба (личен интерес) и без осъзната необходимост от морално самоудържане.

Спокойно може да се различи в тази ситуация и ”социалната шизофрения”, за която говори Цв. Тодоров, - в личната нагласа, че “аз вътре в себе си съм ужасен от това, което става, и това ме оправдава, аз съм добър човек” и обществената позиция “нищо не мога да направя по въпроса, правителството и институциите са виновни и тая държава за нищо не става”.

Прехвърлянето на отговорността към институциите и с това самоизключването от поемането на отговорност е проблематично и според мен стои в основата на разглеждания казус. Затова ще проверя позициите на държавата по въпроса и до колко обвиненията, отправяни към нея, са валидни.

Държавата се намесва изключително много в частната сфера – дори в онази интимна семейна сфера, която според Хабермас (Хабермас 1995: 88) е място на историческия произход на частното в модерния му смисъл на интензивна и свободна душевност. За частно пространство днес много трудно може да се говори – показателен за това е семейният кодекс, който регулира отношенията между индивидите на само що се отнася до имущество или попечителство, но и до неща от интимно естество – емоционални отношения между съпрузи, между деца и родители и дори между внуци и баби и дядовци:

ФУНКЦИИ НА СЕМЕЙСТВОТО ²

Чл. 4. (Изм. - ДВ, бр. 11 от 1992 г.) Основни функции на семейството са: раждане, отглеждане и възпитаване на децата; осигуряване на възможности за развитие на способностите на всички членове на семейството, както и на условия за изпълнение на трудовите и обществените им задължения; създаване в семейството на отношения, основани на уважение, привързаност, дружба, общи усилия и взаимна отговорност за неговото развитие; полагане на грижи и подпомагане морално и материално на възрастните, болните и нетрудоспособните членове на семейството.

ЗАДЪЛЖЕНИЯ НА ДЕЦАТА КЪМ РОДИТЕЛИТЕ

Чл. 69. (1) Децата са длъжни да уважават своите родители и да им помагат. Същото задължение имат децата към втория си баща и втората си майка.

(2) Пълнолетните деца са длъжни да се грижат за своите възрастни, нетрудоспособни или болни родители.

В това отношение държавата си е свършила работата повече от добре. При всички положения Семейният кодекс е със статута на закон и като такъв той е източник на преки права. Т.е. законово са регламентирани отношенията между съпрузи и родители-деца и на тази база всеки субект на това право може да потърси защита.

Основният ми аргумент срещу тезата, че институциите и държавата са виновни и отговорни за убийствата на децата, е твърдението на З. Бауман в “Постмодерната етика”, че в постмодерността държавните институции абдикират от своите функции; отговорността за морала се прехвърля отново върху индивидите, всеки става критерий за своя морал. Този аргумент моментално увисва при твърдението, че България не е в постмодерността (според по-крайни твърдения тя дори и в модерността не е). Тези твърдения сигурно имат своето основание, още повече при непрекъснатата поява на различни проекти за създаване, развитие и насърчаване на гражданско общество. В този случай обаче се предпоставя, че гражданско общество=модерност/постмодерност, което не задължително вярно. Отново в “Постмодерната етика” Бауман изброява някои характеристики на постмодерността – тя се характеризира със срив на големите политически проекти, идеологии и утопии; с разпадане на традиционни и обществени ценности; с поява на нова култура на всекидневието – “неоиндивидуалистична”-центрирана върху настоящето, като се отдава предимство на консумацията, хедонизма; предимство на частното щастие пред авторитарния морал и големите политически обвързвания. Ако приемем наличието на тези характеристики за условие за постмодерност, в такъв случай може да се твърди, че сме в постмодерна ситуация.³ Не

² <http://www.bcnl.org/doc.php?DID=343>

³ Ясно е, че това заключение е направено само в резултат на лични наблюдения и преживявания.

могат да се изключат и глобалните тенденции, засегнали и България - в частност присъединяването към ЕС. Ако в Европа упорито се поддържа дискурс за постмодерна ситуация, то не е възможна ситуация, в която България остава извън тези процеси.

Освен това в условията на глобализация не е задължително развитието на обществото да преминава през всички стадии на традиционност – модерност – постмодерност; в нашия случай може да е възможна ситуация, в която един етап се прескача или изобщо не се следва зададената рамка, а протичат същностно различни процеси, които не се вметват в рамките на зададените вече “еволюционни” етапи.

След това разяснение ще разглеждам казуса в постмодерни условия, в каквито смятам, че се намираме.

Семействата, в които се е случило домашно насилие, не са семейства в правния смисъл. Според информацията, която медиите представят, родителите са живеели на семейни начала, без сключен брак. Така те се самоизключват от защитата, която им предлага държавата. Отсъствието на брак предполага несподеляне на ценностите, записани в Семейния кодекс, и отхвърляне (дали съзнателно, или не) на едно традиционно схващане за семейството като клетка на обществото. (В никакъв случай не предпоставям, че семейство е равнозначно на брак, но то все още може да се мисли от институциите като семейство само след юридическия “ритуал” на бракосъчетанието.)

Държавата не спира само с правно регулиране на семейните отношения. Като държава – член на Съвета на Европа, България е подписала Конвенция за защита на децата и сътрудничество в областта на международното осиновяване, ратифицирана със закон, приет от 39^{-ото} Народно събрание на 31.01.2002 г., в сила за Република България от 1.09.2002 г. Тъй като е със силата на закон, защита може да се търси в Европейския съд по правата на човека. В България от октомври 2006 г. действа и Закон за защита срещу домашното насилие, който също предлага защита, при това не само на лица, които са сключили граждански брак:

Чл. 2. Домашно насилие е всеки акт на физическо, психическо или сексуално насилие, както и опитът за такова насилие, принудителното ограничаване на личната свобода и на личния живот, извършено спрямо лица, които се намират или са били в семейна или родствена връзка, във фактическо съпружеско съжителство или които обитават едно жилище.⁴

⁴ <http://lex.bg/laws/ldoc.php?IDNA=2135501151>

За България е в сила и Конвенцията на ООН за правата на детето; съществува държавна инициатива за защита на децата в интернет (подкрепена и с медийна рекламна кампания); редица организации за помощ на жени, жертва на домашно насилие и т.н. Тези закони създават права, от които може да се ползва всеки гражданин на републиката. Законите обаче търпят редица критики.

Особено негодувание има срещу Закона за домашното насилие. Статия на в. “Сега” от 23 януари 2006 г.⁵ разглежда слабостите на закона. Вестникът цитира юрист, който твърди: “Причината за приемането му бе не толкова натискът на неправителствените организации, а влизането ни в ЕС. Затова той не бе достатъчно добре огледан и по никакъв начин не е свързан с НК, НПК и Семейния кодекс”.

Като друг основен “недостатък” на закона се изтъква, че той се прилага, само ако жертвата иска. (А в повечето случаи жертвата не желае да се обърне за помощ). Съответно тук се появяват исквания за по-голяма строгост на Наказателния кодекс, по-големи санкции от страна на държавата; основният акцент е върху липсата на здрава ръка и очевидната носталгия по нея. Това е мнение, споделяно не само във връзка с този закон, но и с цялостното поведение на държавните институции.

Аз обаче, като привърженик на минималната държава, не смятам, че е необходима още по-засилена държавна намеса. Не и чрез насилие, и прилагане на наказателни кодекси и всякакви други силови санкции. Естествено трябва да се намери начин за влизане в “действително действие” на държавните регулации. За тази цел обаче е необходим един поглед към гражданството и поведението на държавата към индивида и обратното. Като основни аргументи използвам твърденията на Жан Лека във “Въпроси на гражданството”; Брайън Търнър - “Очертанията на една теория на гражданството” и донякъде Улрих Бек - “Субполитика – индивидите се завръщат в обществото”.

При липсата на ясно понятие за индивидуална сфера ще използвам “общество” като сфера на граждански интереси за противовес на държава/държавни институции. Основна причина да съм за ограничена намеса на държавата в обществото е споделянето на схващането на Брайън Търнър, че инфраструктурата на демокрацията е фундаменталното ограничаване на употребата на принуда. Търнър прави един анализ на понятието за гражданство и проследява неговото историческо възникване, като посочва културните вариации в дефинициите на понятието. Той предлага

⁵ <http://www.segabg.com/online/article.asp?issueid=2110§ionid=5&id=0001501>

социологически модел на гражданството през две измерения – разделението публично/частно в западните култури и проблема за пасивната/активна версия на гражданството. Представата за гражданството като пасивно/активно Търнър разбира през историческото му формиране, като разграничава “гражданство отгоре” – възникнало чрез държавата и нейните институции, и “гражданство отдолу” – чрез локализираните, свързани с участието граждански институции”. Един от основните аргументи на Търнър е, че дали на частното ще се гледа като на сфера на лишаване, или като на арена на морално осъществяване, зависи от начините, по които публичното пространство се организира в културно отношение (представите за индивидуализма, частния живот и етическия статус на домашното). В резултат на тази класификация той разграничава четири основни модела на гражданство – на Германия, Франция, Великобритания и САЩ. Не мога да включа нашата обществена ситуация към нито един от тези модели, но смятам, че дискурсът към гражданството като пасивно/активно, който Търнър предлага, е важен за разбирането и на българския случай.

Претенциите към държавата предполагат признаването на държава, т.е. предполагат развита политическа култура по смисъла на Жан Лека – култура, която улеснява смисленото функциониране на държавата, а именно – признаването на необходимостта от един авторитет, който да бъде рационален, т.е.непроизволен и непротиворечив⁶. В такъв случай самите ние(или тези, които имат мнение, подобно на посоченото от блога) изпадаме в противоречие. На лице е очевидното непризнаване на държавата като авторитет (дори с липсата на сключен брак), от друга страна има едно огромно очакване към именно тази институция, която уж не е валидна. Така неизпълнението на задълженията като гражданин трябва да се случва с пълното съзнание, че щом не изпълняваш, нямаш право да изискваш. Хубавото в случая е, че всеки има възможност за избор – как да ситуира себе си спрямо държавата. Но и всеки следва да носи последствията от своя избор.

Пак според Лека гражданството предполага, че обществото и управлението могат да бъдат понятни. Следвайки тази логика, държавата предполага гражданство. Т.е. полагането на някакви изисквания към една държава предполагат съответното поведение на изискващия като гражданин. Очевидно в нашата ситуация процесът е едностранен и като такъв не би било логично да изискваме той да функционира.

⁶ Жан Лека, “Въпроси за гражданството” стр.32.

При това да разгледаме още веднъж прилагането на закона за домашно насилие. След като действа само след поискване, държавата в случая е постъпила доста демократично, като е предоставила на личния избор силовата намеса в семейната сфера – тя не санкционира нарушителите винаги и навсякъде – обезпокоително би било, ако можеше. Тя оставя една наистина интимна, незасегната сфера на частното пространство – оставя възможност за избор на пострадалия да прецени желяе ли, или не намеса в тези отношения. Ако желяе – има закони, които защитават пострадалия; ако не пожелае – разполага с тази свобода да запази личното лично. Любопитно е какъв точно начин за санкциониращо и превантивно поведение на държавата срещу домашното насилие си представят защитниците на тази теза. Може би инсталиране на екрани в жилищата, от които да бъдем наблюдавани, за да бъдем предпазени.

Идеята на цялата постмодерна етика е, че решенията за действията на индивидите се предоставят обратно на самите индивиди. Това е и идеята на Улрих Бек, когато говори за субполитика – индивидуализираните индивиди стават брикольори на своето аз, вече не са изпълнители на роли, като това разбиране обръща представите и за политическо. Бек изтъква разликата между различните контексти и форми на индивидуализацията, като противопоставя гарантираната индивидуализация на Западна Европа срещу индивидуализацията на бедността на страните от бившия соц-лагер. При всички положения за него индивидуализацията е на първо място култура на нараснало знание и самосъзнание.

Разглеждам и индивидуализацията поради ширещото се в българското общество и според Бек погрешно разбиране за индивидуализацията като атомизиране, не-социално съществуване. Може да се добави – като съществуване, ръководено само от личния интерес (именно по смисъла на Адам Смит). Това е една от причините съседите на семействата, в които е имало домашно насилие, да не реагират – това не ги засяга. И никой не може и не трябва да ги съди за подобна позиция. Защото тя предпоставя едно разбиране за обществото като конфронтация на конкретни интереси – едно разпространено в обществото схващане. Това схващане според Жан Лека обаче изключва гражданството. Според него гражданството съществува само ако е налице социално пространство между публичната и частната сфера.

Т.е. получава се ситуация, в която ние имаме едно разбиране за общество, основано на отношения на лични интереси, без идеята за общ личен интерес; общество, което, така формулирано, изключва гражданството. Другото разбиране, което отхвърля гражданството като възможност, е липсата на признаване на държавния авторитет (не

без основание). Така от две различни интрепретативни точки се стига до заключението, че държавата не ни е необходима. И в следващия момент се надава вой, че тя не изпълнява задълженията си.

Отделно, държавата се полага в целия този дискурс като “държавата”, без да се уточняват конкретни лица или институции. Тук обаче няма да изпадам в реторика за това, че всъщност държавата са нейните граждани, още повече, че очевидно понятието гражданство не работи в нашите условия така, както би ми се искало.

От тази позиция претенциите за неизпълнение на задълженията на държавата, лансирани чрез медиите в публичното пространство, ми се струва крайно неоснователна и манипулативна, основана по-скоро на популистка реторика, отколкото на анализ на ситуацията.

Без съмнение казусът поставя още редица въпроси. Какви са условията, направили възможно домашното насилие. Какви са отношенията родители-деца? Как се учиш да бъдеш родител? А как се учиш да бъдеш гражданин? Претенциите към държавата могат да са през тези въпроси. И то не като изискващи и обвиняващи, а като наистина питащи и интересоващи се от отговора; за да не останат тези жестоки случаи само част от черната хроника и да не бъдат заменени след няколко дни от следващите актуални събития. Този казус поставя според мен въпроса какво е да бъдеш гражданин в смисъла на отговорен за самия себе си индивид, който умее да защитава интересите си, знаейки, че има такива, както и със съзнанието, че интересите му са обект на защита, която той може да активира.